

Brengt werken echtscheiding dichterbij?

De invloed van economische onafhankelijkheid op de echtscheidingskans van vrouwen geboren in de periode 1903-1937

Tineke Fokkema en Aart C. Liefbroer¹

Summary

Does employment facilitate a divorce?

The impact of economic independence on divorce among women born between 1903 and 1937

Women's increased economic independence is often regarded as a major factor influencing the rise of divorce that has been occurring since the sixties. Due to the rise of female labour-force participation and educational attainment, the benefits of the traditional gender division within marriage and the negative financial consequences of a divorce have declined. Women's employment may also upset traditional marital role expectations and increase stress and marital conflict. Contrary to other countries, however, so far virtually no empirical support for this independence hypothesis has been found in the Netherlands. In this study, the independence hypothesis is tested among women born between 1903 and 1937. The results of multivariate analyses confirm the independence hypothesis: both a high educational level and labour-force employment significantly increase the likelihood of divorce for women.

1. Inleiding

In de periode 1965-85 is het aantal jaarlijkse echtscheidingen sterk toegenomen: van 6.000 tot niet minder dan 34.000 (Tas, 1989). Sindsdien schommelt het aantal echtscheidingen tussen de 28.000 en 36.000 per jaar (CBS, 1990; 1992; 1998). Deze stabilisatie lijkt echter mooier dan het in werkelijkheid is. Immers, een steeds groter deel van het aantal relatieverbrekingen wordt niet langer zichtbaar in het echtscheidingscijfer omdat het scheidingen van ongehuwd samenwonenden betreft. Deze laatste blijken ruim twee keer zo vaak hun relatie te verbreken als gehuwden (Manting, 1993). Zouden ook de ontbindingen van ongehuwde samenwoonrelaties als echtscheidingen worden geregistreerd, dan zou in 1993 het aantal op circa 70.000 uitkomen: 40.000 samenwoningontbindingen tegenover 30.000 gestrande huwelijken (Manting, 1994a; Manting & Post, 1995).

De toegenomen economische onafhankelijkheid van de vrouw wordt veelal genoemd als de oorzaak van de sterke stijging van het aantal echtscheidingen (Janssen, Poortman, De Graaf & Kalmijn, 1998; Ruggles, 1997). Deze zogenoemde *onafhankelijkheidshypothese* wordt meest-

al onderbouwd met behulp van Beckers (1981) micro-economische theorie over het huwelijk. Deze theorie suggereert dat de kans op echtscheiding het kleinst is in traditionele huwelijken waar sprake is van strikte taakspecialisatie van beide huwelijkspartners: de man richt zich op betaalde arbeid, de vrouw op de huishouding en de opvoeding van de kinderen. Door deze verdeling zijn de kosten om uit een slecht huwelijk te stappen, de zogenaamde exit-kosten, hoog. Een echtscheiding betekent dan voor mannen dat zij voor hun eigen huishouding moeten gaan zorgen, waardoor hun arbeidscarrière vertraging oploopt. Vrouwen daarentegen, hebben als gevolg van de taakspecialisatie weinig geïnvesteerd in onderwijs en betaalde arbeid, waardoor het moeilijk wordt om na een echtscheiding (weer) een plek op de arbeidsmarkt te bemachtigen. Door een gestage toename van zowel de arbeidsparticipatie als het behaalde onderwijsniveau van de vrouwen in de afgelopen decennia, zijn de voordelen van taakspecialisatie binnen het huwelijk verminderd en zijn de exit-kosten lager geworden, wat een verhoging van de kans op echtscheiding tot gevolg zou hebben.

In Beckers theorie wordt economische onafhankelijkheid dus vooral gezien als een steun in de rug voor de vrouw om uit een slecht huwelijk te stappen. Verscheidene onderzoekers wijzen er echter op dat de economische zelfstandigheid van de vrouw ook langs andere wegen de kans op echtscheiding kan vergroten (Greenstein, 1990; South & Spitze, 1986). Als de vrouw buitenshuis gaat werken, kunnen huwelijksverwachtingen van met name de man worden doorkruist, hebben de partners minder tijd voor elkaar, krijgt de man minder zeggenschap over de besteding van het huishoudinkomen, kunnen er conflicten ontstaan over de verdeling van de huishoudelijke taken, etcetera.

Nederlands onderzoek levert tot op heden weinig empirische steun voor de onafhankelijkheidshypothese op. In een tweetal studies van Manting (1993; 1994b) en van Pit en Rouwendal (1994) wordt géén ondersteuning voor de onafhankelijkheidshypothese gevonden: hoger opgeleide vrouwen en buitenshuis werkende vrouwen blijken géén significant hogere echtscheidingskans te hebben dan lager opgeleide vrouwen respectievelijk vrouwen zonder betaalde baan. In het onderzoek van Janssen et al. (1998) wordt wél een effect van economische zelfstandigheid gevonden. In dat onderzoek wordt nagegaan in hoeverre de gepercipieerde stabiliteit van de relatie samenhangt met het al dan niet economisch zelfstandig zijn van de vrouw. Relaties waarin de vrouw economisch zelfstandig is, worden door de betrokkenen als minder stabiel ervaren dan relaties waarin de vrouw economisch niet zelfstandig is. Het is echter onbekend in hoeverre de gepercipieerde instabiliteit van een relatie samenhangt met de kans dat een relatie werkelijk strandt. De geringe ondersteuning voor de economische onafhankelijkheidshypothese is opmerkelijk, daar in buitenlandse studies veelal wél empirische steun wordt gevonden (Cherlin, 1979; Mott & Moore, 1979; South & Spitze, 1986; Trussell, Rodriguez & Vaughan, 1992).

Eén van de verklaringen voor deze geringe empirische steun zou kunnen zijn dat de economische onafhankelijkheid van de vrouw vooral vroeger een cruciale rol speelde bij de beslissing om te scheiden, maar onder jongere generaties aan betekenis heeft ingeboet. De zojuist genoemde Nederlandse studies hebben alle betrekking op vrij jonge geboorte- respectievelijk huwelijkscohorten. Vanaf de jaren zestig heeft de verzorgingsstaat zich uitgebreid. De overheid

is er steeds meer voor gaan zorgen dat voor iedereen een bestaansminimum gegarandeerd is. Eén van de belangrijkste wijzigingen in het sociale zekerheidsstelsel in geval van echtscheiding, is de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 (Van den Akker, 1984). Enkele jaren na invoering van deze wet, in 1971, kregen ook gescheiden, niet-werkende vrouwen recht op het sociale minimum (bijstandsuitkering) waardoor zij niet langer meer economisch afhankelijk waren van hun ex-partner. Hierdoor is echtscheiding ook voor vrouwen die zich volledig op het huishouden hebben gericht, een optie geworden, ofschoon het voor eenoudergezinnen zeer zeker niet eenvoudig blijkt te zijn om van de bijstand rond te komen (Corpeleijn, Linden, Siermann & Veenstra, 1998).

Oudere generaties vrouwen konden niet of in mindere mate gebruik maken van het sociale vangnet van de verzorgingsstaat. Gedurende een groot deel van hun huwelijksleven ging scheiding gepaard met een (nog) grotere financiële achteruitgang dan bij jongere cohorten die wel een beroep konden doen op ondersteuning door de overheid. Daarom mag verondersteld worden dat economische onafhankelijkheid zeker bij oudere cohorten vrouwen een cruciale rol gespeeld zal hebben bij de beslissing om al dan niet te scheiden en men zou dan ook bij oudere cohorten vrouwen in ieder geval wél een ondersteuning van de onafhankelijkheidshypothese moeten vinden. In dit artikel zal dit worden getoetst voor de vrouwen die in de periode 1903-37 zijn geboren. De centrale onderzoeksvraag luidt als volgt: Heeft de economische onafhankelijkheid van de vrouw een belangrijke rol gespeeld bij de echtscheidingskans van vrouwen geboren tussen 1903 en 1937?

2. Andere oorzaken van echtscheiding

Uiteraard spelen, naast economische onafhankelijkheid, ook andere factoren een rol bij de verklaring waarom de ene vrouw wél uit een huwelijk stapt en de andere niet. Om de invloed van de economische onafhankelijkheid van de vrouw te kunnen bepalen, dient hier rekening mee te worden gehouden. Hier zullen wij kort de belangrijkste factoren bespreken waarvan uit eerdere studies is gebleken dat zij mede de echtscheidingskans bepalen. In tabel 1 worden de verwachte effecten samengevat.

2.1. Cohort en periode

Eind jaren zestig en begin jaren zeventig heeft een aantal veranderingen plaatsgevonden waardoor vrouwen behorende tot de jongere geboortecohorten vaker een echtscheiding hebben meegemaakt dan hun oudere seksegenoten. Eén van de belangrijkste veranderingen is de versoepeling van de Echtscheidingswet in 1971. Gehuwden konden voor die tijd alleen maar van elkaar scheiden wanneer beide partners daarmee instemden en wanneer men kon aantonen dat het huwelijk duurzaam was ontworpen door één van de volgende vier 'kwaden': overspel, zware lichamelijke mishandeling, kwaadwillige verlaten van vijf jaar of langer, of gevangenisstraf, na het huwelijk uitgesproken, van vier jaar of langer (Van Poppel & Beets, 1998). Door de nieu-

we wet werd echtscheiding op gemeenschappelijk verzoek mogelijk, zonder één van de zojuist genoemde 'kwaden' aan te moeten tonen. Echtscheiding werd hiermee uit de sfeer van schuld en schaamte gehaald. Ten tweede, zeer waarschijnlijk als gevolg van de discussies omtrent de nieuwe echtscheidingswet, is de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van echtscheiding vooral in de periode 1965-71 sterk gewijzigd. Keurde in 1965 nog bijna de helft van de Nederlandse bevolking een echtscheiding met kinderen af, in 1970 was dat nog maar 11% (Mayer, 1981). Een laatste belangrijke verandering betreft de verruiming van de materiële mogelijkheden om als gescheiden vrouw, onafhankelijk van de echtgenoot, een eigen huishouding te kunnen voeren. Te denken valt aan een sterke welvaartstoename, een uitbreiding van het sociale zekerheidsstelsel (waaronder invoering van de Algemene Bijstandswet) en een vermindering van de woningnood.

2.2. Sociale herkomst

Scheiding van ouders – Onderzoeken naar de oorzaken van echtscheiding laten zien dat kinderen van gescheiden ouders zelf ook vaker een echtscheiding meemaken dan kinderen waarvan de ouders bij elkaar zijn gebleven (Dronkers, 1997; De Graaf, 1996; McLanahan & Bumpass, 1988; Tzeng & Mare, 1995). Deels is dit het gevolg van eerder afwijkend demografisch gedrag, zoals het op jonge leeftijd gaan trouwen of ongehuwd samenwonen (De Graaf, 1991). Daarnaast wordt nogal eens gewezen op de mogelijk verstoorde relatie die dochters van gescheiden ouders met mannen hebben en het feit dat zij minder bang zijn voor de situatie na een echtscheiding. In de meerderheid van de gevallen verlaat immers de vader het gezin en leren de kinderen dat een vrouw in staat is om een gezin zonder man draaiende te houden (McLanahan & Bumpass, 1988). Tot slot blijken kinderen van gescheiden ouders gereserveerder te staan tegenover de zegeningen van het huwelijk (De Graaf, 1996).

Urbanisatiegraad van de geboorteplaats – Nieuwe trends duiken meestal als eerste op in de grotere steden. Dit komt door de minder traditionele opvattingen en de toleranter houding van de gemiddelde stadsbewoner (Fischer, 1995). Het is dan ook niet vreemd dat uit enkele studies reeds naar voren is gekomen dat de echtscheidingskans het grootst is onder hen die afkomstig zijn uit of woonachtig zijn in steden (Manting, 1993; Mott & Moore, 1979; South & Spitze, 1986).

Religie – Echtscheiding komt minder vaak voor naarmate men religieuzer is of een religieuze achtergrond heeft (Johnson & Skinner, 1986; Manting, 1993). Dit behoeft niet te verbazen. In vergelijking met personen die niet religieus zijn, vinden gelovigen vaker dat het huwelijk de hoogste levensvervulling is, dat moederschap de belangrijkste rol van de vrouw is, en dat het huwelijk een verbintenis voor het leven is. Dat laatste werd rechtstreeks afgeleid uit Jezus' woorden 'Hetgeen dan God samengevoegd heeft, scheid de mens niet (Mattheüs 19: 6)'.⁶

Financieel kapitaal ouderlijk gezin – De invloed van het financiële kapitaal van het ouderlijk gezin op de echtscheidingskans is nog weinig onderzocht. Toch mag enig effect van deze factor worden verwacht (Bumpass, Martin & Sweet, 1991; Klijzing, 1992). Kinderen uit wel-

gestelde gezinnen kunnen bij een echtscheiding immers eerder op financiële ondersteuning rekenen. Verder is het denkbaar dat kinderen uit hogere kringen verhoudingsgewijs hogere verwachtingen van het huwelijk hebben.

2.3. Startpositie-kenmerken van het huwelijk

Leeftijd bij huwelijksluiting – Personen die vroeg, vóór hun twintigste, in het huwelijk treden, lopen een verhoudingsgewijs groot echtscheidingsrisico (Booth & Edwards, 1985; Manting, 1994b; South & Spitze, 1986; Tas, 1989). Verschillende zaken kunnen hiervan de oorzaak zijn. Jong gehuwden hebben minder de tijd genomen om de juiste partner te vinden, beschikken in het algemeen over minder economische en sociale hulpbronnen en hebben minder ervaring met de wijze waarop men moet omgaan met (probleem)situaties die zich in een relatie voordoen. Daarnaast wordt de keuze voor een huwelijk op jonge leeftijd vaak bepaald door negatieve externe factoren. Men gebruikt het huwelijk om het ouderlijk huis te kunnen ontvluchten, of – zeker vroeger – om de aankomst van een baby te legitimeren. Maar ook het op vrij late leeftijd in het huwelijk treden kan een verhoogd echtscheidingsrisico met zich meebrengen (Booth & Edwards, 1985; Tas, 1989). Mogelijke verklaringen hiervoor zijn: een beperkte hoeveelheid huwelijkskandidaten, eerder genoegen nemen met een minder geschikte partner om zo in ieder geval niet de huwelijksboot te missen en het zich minder gemakkelijk kunnen of willen aanpassen omdat men langere tijd een eigen, zelfstandig leven heeft geleid.

Type relatie – Het al dan niet hebben samengewoond vóór het huwelijk kan op verschillende manieren van invloed zijn op echtscheidingskansen. Enerzijds veronderstelt men een lagere echtscheidingskans onder de personen met samenwoonervaring, aangezien het samenwonen als ‘proefhuwelijk’ fungeert, zodat alleen personen met een stabiele relatie tot een huwelijk overgaan. Anderzijds kan men juist een hogere echtscheidingskans onder gehuwde personen met samenwoonervaring verwachten, aangezien zij er minder traditionele opvattingen op na blijken te houden dan gehuwden die niet hebben samengewoond (Latten & Cuyvers, 1994). Aangezien deze laatste hypothese meer empirische ondersteuning vindt (Bumpass et al., 1991; Manting, 1993; Pit & Rouwendal, 1994) verwachten wij een hogere echtscheidingskans onder de personen met samenwoonervaring.

Voorhuwelijkse zwangerschap/geboorte – De wijdverbreide beschikbaarheid van betrouwbare anti-conceptiva heeft de planning van zwangerschappen bevorderd, waardoor ‘ongelukjes’ tegenwoordig nog zelden voorkomen. Daarnaast is het stigma op het hebben van kinderen zonder dat men gehuwd is vrijwel verdwenen. Dit alles staat in schril contrast met de situatie van vroeger. De geboorte van kinderen diende toentertijd binnen het huwelijk plaats te vinden. ‘Ongelukjes’ moesten zo snel mogelijk worden hersteld door te trouwen, ongeacht het feit of men er financieel, psychologisch en/of sociaal gereed voor was en of de relatie wel klikte (Kooy & Cramwinckel-Weeda, 1975). Het is dan ook niet verwonderlijk dat zowel buitenlandse als Nederlandse studies aantonen dat huwelijken die door zwangerschap zijn ‘afgedwongen’, een veel grotere kans hebben te mislukken (Greenstein, 1990; Manting, 1994b; Pit & Rouwendal, 1994). Ondanks de heersende norm werden overigens niet alle voorhuwelijk-

se zwangerschappen door een huwelijk 'hersteld'. Onderzoek wijst uit dat ook vrouwen met een buitenechtelijk kind later een aanzienlijk grotere kans op echtscheiding lopen (Greenstein, 1990; Tzeng & Mare, 1995). Dit kan het gevolg zijn van het feit dat het hebben van een buitenechtelijk kind andere activiteiten belemmert, waaronder het afronden van een opleiding en het zoeken naar een geschikte huwelijkspartner. Daarnaast kan de ervaring om een kind alleen te baren en op te voeden vrouwen het vertrouwen geven in hun zelfstandigheid.

2.4. Huwelijkskenmerken

Huwelijksduur – Er bestaat weinig consensus over de invloed van de huwelijksduur op de echtscheidingskans. Zo suggereert de 'theory of accumulated irritations' van Trussell et al. (1992) een toename van de echtscheidingskans naarmate het huwelijk langer duurt, als gevolg van een toenemende frustratie bij beide partners voor elkaars eigenaardigheden, tekortkomingen, gedragingen en gewoonten. Precies het tegenovergestelde wordt verondersteld in de 'theory of growing acceptance' (Trussell et al., 1992): de kans op echtscheiding neemt af naarmate men langer in een huwelijk verkeert door het steeds beter kunnen accepteren van elkaars 'fouten'. Gedeeltelijk kan dit patroon echter ook het gevolg zijn van het feit dat huwelijken tussen minder geschikte partners al eerder beëindigd zijn. Een derde theorie betreft het 'sickle model' van Diekmann en Klein (1991). Na een toenemende kans op echtscheiding in de beginjaren, een periode waarin veel vergissingen en 'fouten' door beide partners worden gemaakt, neemt de echtscheidingskans geleidelijk af. Aangezien de uitgevoerde onderzoeken geen eenduidige bevestiging opleveren voor één van deze theorieën, spreken wij geen verwachting uit over het effect van de huwelijksduur op de echtscheidingskans.

Kinderen – Kinderloze echtparen scheiden substantieel vaker dan echtparen met kinderen (Diekmann en Klein, 1991; Greenstein, 1990; Klijzing, 1992; Manting, 1993; Pit & Rouwendal, 1994; Tzeng & Mare, 1995). Dit geldt in het bijzonder wanneer de kinderen nog thuis wonen. Twee verklaringen worden hier meestal voor aangedragen: echtparen die onzeker over hun relatie zijn stellen gezinsvorming uit, en de aanwezigheid van kinderen vormt een barrière om tot een echtscheiding over te gaan. Voor de oudere generatie vrouwen geldt bovendien dat vroeger veel sterker de mening overheerste dat echtscheiding een negatief effect heeft op het welzijn van de kinderen. Langzaam maar zeker zijn steeds meer mensen van opvatting dat het leven in een eenoudergezin juist beter is voor kinderen dan een geforceerd in stand gehouden huwelijk (SCP, 1994).

3. Opzet van het onderzoek

3.1. Data

De in dit artikel gebruikte gegevens zijn afkomstig uit het NESTOR-onderzoeksprogramma 'Leefvormen en Sociale Netwerken van Ouderen' (NESTOR-LSN) (Knipscheer, De Jong

Tabel 1 Verwachte effecten op de echtscheidingskans

Variabele	verwacht effect
Cohort en periode	
geboortecohort	+
periodes na 1971	+
Sociale herkomst	
echtscheiding ouders	+
urbanisatiegraad geboorteplaats	+
religiositeit ouders	-
financieel kapitaal ouderlijk gezin	+
Startpositie huwelijk	
leeftijd bij huwelijkssluiting	
- relatief jong	++
- relatief oud	+
heeft samengewoond voor huwelijk	+
voorhuwelijkse zwangerschap/geboorte	+
Kenmerken huwelijk	
huwelijksduur	?
kinderen	
- thuiswonende kinderen	--
- uitwonende kinderen	-
Economische onafhankelijkheid	
opleiding	+
arbeidsmarktparticipatie	+

Gierveld, Van Tilburg & Dykstra, 1995). In het kader van dit programma zijn in 1992 interviews gehouden met 2196 mannen en 2298 vrouwen, geboren tussen 1903 en 1937. Ten tijde van het interview waren de respondenten tussen de 55 en 89 jaar oud. Het betreft een gestratificeerde steekproef, getrokken uit de bevolkingsregisters van elf gemeenten: Amsterdam en twee aangrenzende plattelandsgemeenten in het westen, Zwolle met vier plattelandsgemeenten in het noordoosten, en Oss en twee plattelandsgemeenten in het zuiden van het land. De response was 61,7%, hetgeen vergelijkbaar is met de responsepercentages die men in CBS-onderzoeken onder de totale Nederlandse bevolking aantreft (De Heer, 1992). Meer informatie over de steekproeftrekking en representativiteit is te vinden in Broese van Groenou, Van Tilburg, De Leeuw en Liefbroer (1995).

Het NESTOR-LSN survey maakt de reconstructie mogelijk van de levensloop van personen geboren tussen 1903 en 1937. Voor onze vraagstelling is vooral van belang dat het survey uitgebreide informatie bevat over de arbeids- en huwelijksgeschiedenis van de respondenten. Wat de *arbeids carrière* betreft, is van deze personen bekend of zij ooit op de arbeidsmarkt hebben geparticipeerd dan wel ten tijde van het onderzoek nog werkzaam waren; zo ja, op welke

leeftijd zij met werken zijn begonnen en, indien niet meer werkzaam, op welke leeftijd zij zijn gestopt. Voorts zijn er gegevens beschikbaar over de perioden in hun leven waarin zij geen betaald werk hebben verricht, alsmede de reden daarvoor (voor een uitvoerige beschrijving van de wijze waarop de loopbaanonderbrekingen zijn vastgesteld, zie Fokkema & Van Solinge, 1998). Reconstructie van de *huwelijks carrière* is gebeurd op basis van gegevens over de duurzame relaties – huwelijken en samenwoonrelaties – die men heeft gehad. Van ieder van deze relaties is bekend in welk jaar deze is gestart en of deze nog voortduurt. In het geval van ontbinding, is bekend in welk jaar dit is gebeurd alsook de reden – echtscheiding, uit elkaar gaan, of overlijden van de partner.²

3.2. Analyse methode

Teneinde de centrale onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden worden overgangskansen (hazard rates) gemodelleerd. Een hazard rate $h(t)$ geeft de kans weer dat iemand een gebeurtenis op tijdstip t meemaakt – hier het meemaken van een echtscheiding – onder voorwaarde dat dit individu deze gebeurtenis nog niet eerder heeft meegemaakt. In onze analyses wordt gebruik gemaakt van een exponentieel hazard model met zowel tijdconstante als tijdvariërende covariaten. Het model heeft de volgende vorm (Blossfeld & Huinink, 1991):

$$\ln(h(t)) = a + \sum_k b_k X_k$$

De door ons gebruikte dataset bevat *jaarlijkse* informatie inzake de huwelijksstatus van de respondenten. Dientengevolge is de afhankelijke variabele in deze studie de kans voor een vrouw om in een bepaald *jaar* te scheiden, gegeven het feit dat de echtscheiding nog niet heeft plaatsgevonden.³ Ofschoon enkele respondenten meerdere relaties hebben gekend, richt deze analyse zich uitsluitend op de kans op echtscheiding van het *eerste* huwelijk. Het argument hiervoor is de grote waarschijnlijkheid dat andere factoren in het geding zijn om uit een tweede (of hoger) huwelijk te stappen. Hertrouwen blijken vaker te scheiden dan eerst-gehuwen (Hooghiemstra, 1997; Tzeng & Mare, 1995). Verklaringen voor dit verband worden onder meer gezocht in een afwijkende socialisatie, gewenning, en de problematische omgang met stiefkinderen.

Aangezien men pas kans loopt op een scheiding wanneer men gehuwd is, is allereerst een bestand gemaakt waarin alleen gehuwde vrouwen zijn opgenomen ($N=1889$). Vervolgens is dit bestand omgezet in persoonsjaren. Het eerste jaar van observatie is het jaar waarin men gehuwd is; het laatste jaar van observatie is het jaar waarin de vrouw de leeftijd van 55 jaar heeft bereikt, of, indien de scheiding zich vóór het 55-ste levensjaar heeft voorgedaan, het jaar waarin de relatie is beëindigd door scheiding dan wel het overlijden van de partner. Het stellen van deze bovengrens heeft te maken met het feit dat onze interesse met name uitgaat naar de invloed van arbeidsmarktparticipatie van de vrouw op de echtscheidingskans; de meerderheid van de vrouwen keert vóór het 55-ste levensjaar de arbeidsmarkt definitief de rug toe (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993). 18 Procent ($N=337$) van de relaties blijkt vóór het 55-

ste levensjaar beëindigd te zijn: 120 als gevolg van een echtscheiding en 217 als gevolg van het overlijden van de partner.

3.3. Meetinstrumenten

Opleidings- en werkkenmerken van de gehuwde vrouw – In deze studie zal de economische onafhankelijkheid worden gemeten aan de hand van het behaalde opleidingsniveau en de arbeidsparticipatie. Het behaalde opleidingsniveau wordt opgevat als indicator voor iemands kansen op de arbeidsmarkt. De arbeidsparticipatie geeft aan of men zich daadwerkelijk op de arbeidsmarkt begeeft.

Het opleidingsniveau is bepaald aan de hand van de vraag naar de hoogste opleiding die men met een diploma heeft afgerond. In de hier gepresenteerde analyses zijn drie niveaus onderscheiden, te weten 'laag' (lagere school of slechts een deel daarvan), 'middelbaar' (lager en middelbaar beroepsonderwijs en middelbaar algemeen onderwijs) en 'hoog' (voortgezet algemeen onderwijs, hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs).⁴

Om de invloed van de *arbeidsmarktparticipatie* van de vrouw op haar echtscheidingskans na te gaan, is allereerst een tijdvariërende dummyvariabele gecreëerd met een score 1 gedurende jaren waarin de vrouw buitenshuis werkt en een score 0 voor jaren waarin de vrouw geen betaalde arbeid verricht. Aanvullend is nog een aantal verfijningen aangebracht. Werkperiodes zijn nader uitgesplitst naar periodes die men sedert het begin van het huwelijk continu op de arbeidsmarkt heeft doorgebracht (zolang vrouwen tot deze categorie behoren kunnen zij getypeerd worden als doorwerkers) en periodes die men na een onderbreking op de arbeidsmarkt heeft doorgebracht (vrouwen kunnen getypeerd worden als herintreders). Deze laatste periode is later nog verder uitgesplitst in het eerste jaar sinds herintreding en vervolgjaren sinds herintreding. Periodes waarin men niet werkte zijn onderverdeeld in periodes die niet zijn voorafgegaan door eerdere arbeidsparticipatie gedurende het huwelijk (nooit-werkend) en periodes die wel zijn voorafgegaan door eerdere arbeidsparticipatie (de stoppers). Het tijdvariërende karakter van deze variabele kan geïllustreerd worden aan het voorbeeld van een vrouw die op het moment dat zij in het huwelijk trad werkte, op een gegeven moment met werken is gestopt, maar later weer tot het arbeidsproces is toegetreden. Deze behoort eerst gedurende een aantal jaren tot de categorie der 'doorwerkers', vervolgens tot de categorie der 'stoppers', om te eindigen in de categorie der 'herintreders'.

Controlevariabelen – De variabele *geboortecohort* geeft aan in welk jaar de respondent geboren is (score: 3-37). Om na te gaan in hoeverre de echtscheidingskans voor deze geboortecohorten sterk is beïnvloed door veranderingen die eind jaren zestig en begin jaren zeventig plaats hebben gevonden, waaronder de vereenvoudiging van de echtscheidingswetgeving in 1971, is tevens een tijdvariërende dummyvariabele geconstrueerd die aangeeft of het persoonsjaren na 1971 betreft.

Aan de respondent is de vraag gesteld of haar ouders ooit zijn gescheiden. Antwoord op deze vraag (0=nee; 1=ja) heeft geresulteerd in de variabele *ouderlijke echtscheiding*.

Voor wat betreft de variabele *urbanisatiegraad van de geboorteplaats*, zijn de opgegeven geboorteplaatsen gerangschikt naar de mate van stedelijkheid (Den Dulk, Van de Stadt & Vliegen, 1992). Er zijn vijf categorieën die uiteenlopen van (1) niet stedelijk tot (5) zeer sterk stedelijk.

De variabele *religiositeit ouders* is gemeten aan de hand van het volgende item: 'Bij ons thuis vond men onderwerpen die met geloof en kerk te maken hadden erg belangrijk', met als antwoordmogelijkheden 'nee', 'min of meer' en 'ja' (score: 1-3). Informatie over het al dan niet gelovig zijn van de respondent ten tijde van het interview is niet gebruikt. Het is namelijk niet ondenkbaar dat juist mensen die gescheiden zijn, het geloof de rug hebben toegekeerd.

Ten aanzien van het *financiële kapitaal van het ouderlijk gezin*, waren verschillende indicatoren voorhanden, namelijk het opleidingsniveau van vader en van moeder, het beroep van vader, buitenshuis werken en vrijwilligerswerk van moeder en het financiële kapitaal van het ouderlijk gezin in vergelijking tot andere gezinnen. Uit voorbereidende analyses bleken het opleidingsniveau van vader en het buitenshuis werken van moeder het sterkst samen te hangen met de echtscheidingskans van de vrouwen. Het *opleidingsniveau van vader* is omgerekend naar het aantal jaren dat men via de kortste route nodig heeft om desbetreffend opleidingsniveau te behalen (score: 5-18). Van 4,9% van de respondenten ontbreekt informatie over het opleidingsniveau van de vader. Deze hebben de gemiddelde score toegekend gekregen. De variabele *werk moeder* is een dummyvariabele geconstrueerd aan de hand van de volgende vraag: 'Heeft uw moeder tijdens uw jeugd langer dan één jaar een betaalde baan gehad of betaald thuis gewerkt?', met als antwoordcategorieën 'nee' en 'ja'.

Ten aanzien van de *leeftijd bij huwelijksluiting* zijn twee dummyvariabelen opgenomen: een variabele die aangeeft of de vrouw op relatief jonge leeftijd (< 20) in het huwelijksbootje is gestapt, en een variabele die aangeeft of de vrouw op vrij late leeftijd (≥ 30) de huwelijksstap heeft ondernomen.

De dummyvariabele *voorhuwelijkse geboorte* is vastgesteld door de leeftijd van de vrouw waarop zij haar eerste kind heeft gekregen, te vergelijken met de leeftijd waarop zij in het huwelijk is getreden.⁵ De variabele kent een score 1 indien de huwelijksvoltrekking in een later jaar heeft plaatsgevonden dan de geboorte van het eerste kind.

De *huwelijksduur*, het aantal jaren dat de vrouw is gehuwd, is een tijdvariërende variabele. Omdat er sprake kan zijn van een niet-lineair effect van de huwelijksduur, is tevens het kwadraat van het aantal huwelijksjaren opgenomen.

Ten aanzien van de *aanwezigheid van kinderen*, tot slot, zijn twee tijdvariërende dummyvariabelen onderscheiden. De eerste variabele geeft aan of één of meer van de kinderen nog thuis woont. De tweede variabele geeft aan of alle kinderen inmiddels het ouderlijk huis hebben verlaten.⁶ Geen kinderen vormt de referentiecategorie.

In tabel 2 staan beschrijvende gegevens van elk van de onafhankelijke variabelen vermeld.

Tabel 2 Informatie over de in de analyse gebruikte variabelen

	M	%
Cohort en periode		
Geboortecohort (bereik: 1903-1937)	1920	
% persoonsjaren na 1971		19,4
Sociale herkomst		
% dat ooit echtscheiding ouders heeft meegemaakt		3,1
Urbanisatiegraad geboorteplaats (bereik: 1-5)	3,0	
Religiositeit ouders (bereik: 1-3)	2,1	
Opleidingsniveau vader (bereik: 5-18)	7,1	
% van wie moeder werkte tijdens jeugd respondent		16,2
Startpositie huwelijk		
% met laag opleidingsniveau	58,9	
% met middelbaar opleidingsniveau	33,3	
% met hoog opleidingsniveau	7,8	
Prestige eerste beroep (bereik: 17-75)	27,6	
% met een voorhuwelijkse geboorte		3,2
% dat vóór het twintigste in het huwelijk is getreden		5,9
% dat op het 30-ste of later in huwelijk is getreden		15,3
Kenmerken huwelijk		
% dat heeft samengewoond voor huwelijk		1,9
Huwelijksduur tot 55 (in jaren)	27,1	
Ouderschapscarrière		
% persoonsjaren met thuiswonende kinderen		81,1
% persoonsjaren met alleen uitwonende kinderen		5,6
Arbeidscarrière		
% persoonsjaren nooit gewerkt tijdens huwelijk		66,7
% persoonsjaren niet werkend, maar wel eerder in huwelijk		11,3
% persoonsjaren pas weer werkend, ooit gestopt		0,4
% persoonsjaren lang werkend, ooit gestopt		4,5
% persoonsjaren werkend, nooit gestopt		17,1

4. Resultaten

In hoeverre wordt de kans op echtscheiding onder vrouwen geboren tussen 1903 en 1937 beïnvloed door de mate waarin zij economisch afhankelijk zijn? Om deze vraag te beantwoorden zijn hazard analyses uitgevoerd. De resultaten van enkele modellen staan vermeld in tabel 3. In deze tabel staat per variabele de relatieve echtscheidingskans in exponentiële vorm weergegeven. De interpretatie van deze relatieve kansen verschilt enigszins al naar gelang het om een continue dan wel een categoriële variabele gaat. Voor continue variabelen geeft de effect-

schatter aan in hoeverre de kans op echtscheiding toeneemt dan wel afneemt per eenheid van de onafhankelijke variabele. Zo betekent een effect van 1,02 voor geboortecohort dat de kans op echtscheiding met 2% toeneemt per één-jaars geboortecohort. Bij categoriële variabelen geeft de effectschatter aan hoe de kans in de betrokken categorie zich verhoudt tot die in de vergelijkingscategorie. Zo betekent een effect van 0,51 voor de variabele 'thuiswonende kinderen' dat vrouwen die kinderen in het huishouden hebben een 49% lagere kans op scheiding lopen dan vrouwen die geen kinderen hebben.

Allereerst is nagegaan in hoeverre de achtergrondkenmerken die wij in onze analyse hebben meegenomen de verwachte effecten op de echtscheidingskans te zien geven. De resultaten van deze analyse staan vermeld in Model 1. Alle vier typen kenmerken die zijn onderscheiden blijken de kans op echtscheiding te beïnvloeden. Allereerst neemt de kans op echtscheiding toe naarmate men tot een jonger geboortecohort behoort. Bij deze oudere cohorten kan echter geen extra verhoging van de echtscheidingskans na 1971 worden geconstateerd. Echtscheidingskansen variëren vervolgens sterk naar sociale herkomst. De kans op echtscheiding is hoger als de ouders gescheiden zijn en als de moeder van de respondenten tijdens (een deel van) de jeugd van de respondent actief is geweest op de arbeidsmarkt. Verder nemen de echtscheidingskansen toe naarmate men in sterker verstedelijkte gebieden is opgegroeid en naarmate de vader een hoger opleidingsniveau heeft bereikt. De manier waarop men het huwelijk is begonnen blijkt ook van belang. Is men reeds vóór het twintigste getrouwd dan heeft men een tweemaal zo grote kans op scheiding als wanneer men getrouwd is toen men tussen 20 en 29 jaar oud was. Het samenleven voor het huwelijk en het hebben van een buitenechtelijk kind lijken de kans op echtscheiding te verhogen. Echter, deze effecten zijn niet statistisch significant. Het gaat hierbij ook slechts om zeer geringe aantallen vrouwen. Ten slotte blijkt de kans op echtscheiding ook af te hangen van kenmerken van het huwelijk zelf. De kans op echtscheiding neemt eerst toe met de huwelijksduur, om na ongeveer veertien jaar weer af te nemen. Verder blijkt het hebben van kinderen, zoals verwacht, de kans op scheiding duidelijk te verminderen. Daarbij lijkt het niet veel uit te maken of de kinderen thuiswonend zijn of niet.

Vervolgens is nagegaan in hoeverre opleidingsniveau en arbeidsmarktparticipatie de kans op echtscheiding beïnvloeden. De resultaten van deze analyse staan vermeld in Model 2 en leveren sterke ondersteuning voor de economische onafhankelijkheidshypothese op. Ten eerste blijkt het door de vrouw behaalde opleidingsniveau van invloed te zijn op de echtscheidingskans. Echter, dit effect is niet lineair. Vrouwen die minimaal MMS hebben gevolgd blijken een bijna 2,5 maal zo hoge echtscheidingskans te hebben als vrouwen die een opleiding hebben gevolgd die lager was dan MMS. Tussen vrouwen met een lage en een middelbaar opleidingsniveau bestaat geen verschil in echtscheidingskansen. Ten tweede komt uit Model 2 naar voren dat de arbeidsparticipatie van de vrouw het verwachte positieve effect heeft op de echtscheidingskans. Vrouwen hebben een ruim drie keer zo grote kans om te scheiden wanneer zij buitenshuis werken. Het is van belang om op te merken dat zowel opleiding als arbeidsparticipatie van betekenis zijn. Dit betekent dat verschillen in echtscheidingskans als gevolg van verschillen in opleidingsniveau niet geheel kunnen worden toegeschreven aan

het feit dat hoog opgeleide vrouwen zich verhoudingsgewijs vaker op de arbeidsmarkt begeven. Ook niet-werkende, maar wel hoogopgeleide vrouwen wagen blijkbaar eerder de stap naar echtscheiding.

De centrale betekenis van opleidingsniveau en arbeidsparticipatie in de verklaring van de echtscheidingskansen van deze cohorten vrouwen blijkt niet alleen uit de sterke effecten die beide variabelen hebben op de kans om te scheiden, maar worden ook duidelijk wanneer de verandering in de effecten van andere variabelen tussen Model 1 en Model 2 wordt bekeken. Dan blijkt dat veel van deze effecten aanmerkelijk zwakker worden wanneer opleidingsniveau en arbeidsparticipatie in de analyse worden betrokken. Dit geldt voor de effecten van de stedelijkheid van de geboorteplaats, het opleidingsniveau van de vader, het vóór het twintigste in het huwelijk treden, en het hebben van thuiswonende kinderen. Het effect van geboortecohort en van het werken van de moeder is zelfs statistisch niet langer significant na opname van opleidingsniveau en arbeidsparticipatie in de analyse. Blijkbaar vormen opleiding en arbeidsparticipatie een belangrijke tussenliggende schakel bij de verklaring van de effecten van andere relevante variabelen.

Speelt naast het al dan niet werkzaam zijn, vroegere werkervaring een rol? Ter beantwoording van deze vraag is het arbeidsverloop van de vrouwen sinds de huwelijksvoltrekking nader bezien (zie Model 3). Vrouwen die ooit tijdens hun huwelijk hebben gewerkt maar daarmee zijn gestopt, hebben een hogere echtscheidingskans dan de vrouwen die sedert hun huwelijk nimmer hebben gewerkt. Verder blijken werkende vrouwen die eerder een loopbaanonderbreking hebben meegemaakt een nog hogere echtscheidingskans te hebben dan vrouwen zonder loopbaanonderbreking ($p < .03$).

Het zeer hoge echtscheidingsrisico van vrouwen die na een onderbreking de arbeidsmarkt weer hebben betreden, suggereert dat het vrouwen zou kunnen betreffen die anticiperen op een mogelijke, toekomstige echtscheiding (Peterson, 1989; Willekens, 1991). Om na te gaan in hoeverre dit een plausibele alternatieve verklaring vormt, zijn de werkende vrouwen met een loopbaanonderbreking – de herintreders – nader onderverdeeld in zij die pas één jaar weer aan het werk zijn en zij die zich al meerdere jaren weer op de arbeidsmarkt begeven. Model 4 laat zien dat er géén significant verschil tussen beide groepen bestaat. Het eerder gevonden arbeidseffect is dus niet toe te schrijven aan een anticiperend gedrag van vrouwen die in een slecht huwelijk verkeren.

5. Samenvatting en discussie

De toegenomen economische onafhankelijkheid van de vrouw wordt veelal als hét argument aangevoerd ter verklaring van de stijgende echtscheidingscijfers vanaf de jaren zestig. Voor vrouwen met een goed arbeidsmarktperspectief levert het huwelijk minder voordelen op en zijn de financiële gevolgen van een echtscheiding minder dramatisch. Zij kunnen en zullen dan ook eerder uit een slecht huwelijk stappen dan vrouwen die zich geheel op de huishouding en

Tabel 3 *Relatieve echtscheidingskansen voor vrouwen geboren in de periode 1903-1937*

	1	Model 2	3	4
Cohort en periode				
Geboortecohort	1,02†	1,01	1,01	1,01
1972 of later (versus vóór 1972)	1,02	0,88	0,84	0,83
Sociale herkomst				
Echtscheiding ouders	1,79†	1,80†	1,96†	1,96†
Urbanisatiegraad geboorteplaats	1,17*	1,13†	1,11	1,11
Religiositeit ouders	0,86	0,87	0,88	0,88
Opleiding vader	1,12**	1,06†	1,06†	1,06†
Werk moeder	1,48†	1,37	1,34	1,34
Startpositie huwelijk				
Vóór twintigste in huwelijk	2,09*	1,84*	1,88*	1,88*
Op 30-ste of later in huwelijk (versus tussen 20- en 30-ste in huwelijk)	0,68	0,63	0,65	0,65
Heeft samengewoond voor huwelijk	1,97	1,48	1,53	1,53
Voorhuwelijkse geboorte	1,81	1,65	1,67	1,67
Kenmerken huwelijk				
Huwelijksduur	1,11*	1,10*	1,09†	1,09†
Huwelijksduur kwadraat	0,997*	0,997*	0,997*	0,997*
Thuiswonende kinderen	0,51**	0,64†	0,62†	0,62†
Alleen uitwonende kinderen (versus (nog) geen kinderen)	0,44	0,48	0,46	0,46
Economische onafhankelijkheids-indicatoren				
Middelbaar opgeleid (versus laag opgeleid)		1,05	1,03	1,03
Hoogopgeleid (versus laag opgeleid)		2,46**	2,14*	2,14*
Werkend (versus niet werkend)		3,14**		
Niet werkend, ooit gewerkt			1,79†	
Werkend, ooit gestopt			5,65**	
Werkend, nooit gestopt (versus niet werkend, nooit gewerkt)			3,05**	
Niet werkend, ooit gewerkt				1,79†
Sinds kort werkend, ooit gestopt				5,03*
Lang werkend, ooit gestopt				5,72**
Werkend, nooit gestopt (versus niet werkend, nooit gewerkt)				3,05**
log-likelihood	-808,7	-786,3	-782,7	-782,7
-2 x Δ log-likelihood		44,8	7,2	0,0
Δ df		3	2	1

† $p < 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

opvoeding van de kinderen hebben gestort. Daarnaast kan het economisch zelfstandig zijn van de vrouw ook tot huwelijksproblemen leiden.

In internationaal onderzoek is deze economische onafhankelijkheidshypothese al meerdere keren bevestigd. Dit geldt echter niet voor Nederland. Nederlands onderzoek spitst zich vooral toe op relatief jonge geboorte- respectievelijk huwelijkscohorten, terwijl juist onder oudere cohorten de sterkste effecten van economische onafhankelijkheid mogen worden verwacht. Deze 'oude' cohorten konden niet terugvallen op het vangnet van sociale voorzieningen en daarom mag worden verwacht dat juist voor hen economische onafhankelijkheid een belangrijke voorwaarde voor scheiding is. In dit artikel hebben wij daarom de economische onafhankelijkheidshypothese getoetst bij een oudere generatie vrouwen, te weten vrouwen geboren in de periode 1903-37.

De resultaten leveren onomstotelijk een ondersteuning van de economische onafhankelijkheidshypothese op. Ten eerste speelt het behaalde opleidingsniveau van de vrouw een belangrijke rol bij de beslissing om te scheiden. De echtscheidingskans blijkt echter niet lineair met het behaalde opleidingsniveau toe te nemen. Het breekpunt ligt bij het niveau van MMS: vrouwen die minimaal dit onderwijsniveau hebben bereikt, scheiden bijna 2,5 keer zo vaak als vrouwen die een minder hoog niveau hebben afgerond. Ten tweede wordt de echtscheidingskans in sterke mate bepaald door het al dan niet buitenshuis werken van de vrouw: vrouwen met een betaalde baan lopen ruim drie keer zo vaak de kans dat hun huwelijk vroegtijdig wordt beëindigd. Het arbeidseffect is zeer groot, temeer daar er niet voor het huishoudinkomen is gecontroleerd. Buitenshuis werken door de vrouw betekent namelijk niet alleen dat zij minder economisch afhankelijk is van haar partner. Het verhoogt ook het gezinsinkomen. Dit inkomenseffect, in tegenstelling tot het arbeidseffect, verkleint de kans op echtscheiding (Cherlin, 1979; Greenstein, 1990; Janssen et al., 1998).

Bij nadere uitsplitsing van de groep werkende vrouwen, blijkt het arbeidseffect op de echtscheidingskans nog groter te zijn indien de vrouw ooit haar loopbaan heeft onderbroken dan wanneer de vrouw altijd heeft doorgewerkt. Dit verschil kan niet worden toegeschreven aan een anticiperend gedrag van vrouwen die in een slecht huwelijk verkeren, in de zin dat men, vooruitlopend op een mogelijke, toekomstige echtscheiding, alvast weer aan het werk gaat. Immers, er blijken zich geen grote verschillen in echtscheidingskans voor te doen tussen de herintredende vrouwen die pas één jaar weer aan het werk zijn en zij die zich al weer meerdere jaren op de arbeidsmarkt bevinden. De verklaring dient dan ook in een andere richting gezocht te worden. Mogelijk gaat het bij de herintreders vooral om vrouwen die buitenshuis zijn gaan werken omdat zij zich niet meer gelukkig voelden met de bestaande, traditionele taakverdeling binnen hun huwelijk. Door te gaan werken worden zij minder afhankelijk van hun man. Het opnieuw betreden van de arbeidsmarkt vergt ook een – soms ingrijpende – reorganisatie van het huwelijksleven. Terwijl in huwelijken waar de vrouw altijd heeft gewerkt reeds vroeg een *modus vivendi* is ontstaan om de carrièrewensen van man en vrouw te verzoenen, moet deze bij herintreders opnieuw worden 'uitonderhandeld'. Indien dit niet tot wederzijdse tevredenheid lukt, wordt echtscheiding een optie.

De resultaten van deze studie maken ook op een andere manier duidelijk dat het al dan niet hebben van een hoog opleidingsniveau en een betaalde baan een centrale rol speelden in de keuze om te scheiden onder deze oudere generatie vrouwen. Zo kan het feit dat de jongere vrouwen in deze studie een grotere kans hadden om te scheiden dan de oudere vrouwen gedeeltelijk worden toegeschreven aan hun toegenomen onderwijsniveau en arbeidsmarktparticipatie. Hetzelfde geldt voor de verschillen naar sociale herkomst. Vrouwen geboren in de meer verstedelijkte gebieden, vrouwen die afkomstig zijn uit een redelijk gegoed milieu en vrouwen van wie de moeder ook werkervaring had, hebben een verhoogde kans om zelf een hoog opleidingsniveau te behalen en een betaalde baan te hebben en lopen mede daardoor een verhoogd echtscheidingsrisico.

Op een aantal vragen kan deze studie geen antwoord geven. Zo blijft onduidelijk waarom het hebben van een baan de kans op echtscheiding bevordert. Komt dit doordat werkende vrouwen financieel minder afhankelijk zijn van hun partner of speelt hierbij tevens een rol dat vrouwen die werken – zeker wanneer ze behoren tot deze oudere generaties – er andere opvattingen omtrent gezin en relaties op na houden dan niet-werkende vrouwen? Verder kan deze studie geen licht werpen op de vraag in hoeverre er onder jongere cohorten nog sprake is van een effect van economische onafhankelijkheid van de vrouw op de echtscheidingskans. Dat in deze studie wél een onafhankelijkheidseffect voor een oudere generatie vrouwen is gevonden, terwijl dat in studies onder jongere generaties meestal niet het geval is, hoeft nog niet te betekenen dat de economische onafhankelijkheid van de vrouw heden ten dage geen belangrijke rol meer speelt bij de beslissing om te scheiden. Twee andere verklaringen zijn namelijk denkbaar waarom in de studies van Manting en van Pit en Rouwendal geen empirische steun voor de economische onafhankelijkheidshypothese onder jongere generaties vrouwen is gevonden.

Ten eerste is het mogelijk dat het effect van economische zelfstandigheid ook bij jongere cohorten nog steeds aanwezig is, maar in de studies van Manting en van Pit en Rouwendal niet zichtbaar worden omdat niet voor het huishoudinkomen is gecontroleerd. Zoals eerder is vermeld, draagt het buitenshuis werken van de vrouw niet alleen negatief maar ook positief bij aan het welslagen van een huwelijk: het verhoogt het huishoudinkomen waardoor de kwaliteit van het gezinsleven wordt verbeterd, hetgeen een stabiliserend effect kan hebben op het huwelijk. Geen rekening houden met dit effect, levert een onderschatting van het onafhankelijkheidseffect op. Het is denkbaar dat in de loop der tijd het inkomenseffect zo groot is geworden dat het arbeidseffect (vrijwel) geheel wordt overschaduwed.

Ten tweede kan het ontbreken van een onafhankelijkheidseffect in de twee studies te maken hebben met het feit dat de wijze waarop de economische onafhankelijkheid van de vrouw is gemeten – via het behaalde opleidingsniveau en het al dan niet (parttime) buitenshuis werken – niet meer afdoende is wanneer men jongere generaties vrouwen in ogenschouw neemt. In de afgelopen decennia is de onderwijsachterstand van vrouwen op mannen vrijwel verdwenen (Van der Lippe & Van Doorne-Huiskes, 1995) en is de participatiegraad van gehuwde vrouwen sterk gestegen (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993). Door deze ontwikkelingen zal een hoge opleiding en het buitenshuis werken van de vrouw an sich niet vaak meer tot huwelijksconflicten leiden. Immers, de verwachting van echtgenoten dat hun vrouw zich

volledig op de huishouding zal richten, is sterk afgenomen. De kans op conflicten zal daarentegen wel groot zijn wanneer de sociaal-economische positie van de vrouw hoger is dan die van de man. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er onder onderzoekers een groeiende consensus is ontstaan dat voor het vaststellen van de mate van economische onafhankelijkheid van de vrouw, het wenselijk is rekening te houden met de kenmerken van beide partners (Van Berkel & De Graaf, 1995). Met andere woorden, er dient gekeken te worden naar de *relatieve* positie van de vrouw ten opzichte van haar echtgenoot – zoals het aandeel van de vrouw in betaalde en onbetaalde arbeid, het opleidingsverschil tussen de man en vrouw, en het percentage huishoudinkomen verworven door de vrouw.

Noten

- 1 Tineke Fokkema en Aart C. Liefbroer zijn verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) in Den Haag. Dit artikel is gebaseerd op gegevens die verzameld zijn in het kader van het onderzoeksprogramma *Leefvormen en sociale netwerken van ouderen*. Dit programma wordt uitgevoerd door de vakgroepen Sociologie en Sociale Gerontologie en Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit en door het NIDI en mede gefinancierd in het kader van het Nederlands Stimuleringsprogramma Ouderenonderzoek (NESTOR). Het onderzoek voor deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. De auteurs danken de leden van het SIN(Scheiding in Nederland)-seminar (<http://baserv.uci.kun.nl/~jjanssen/sin/>) voor hun kritiek op een eerdere versie.
Correspondentie: C.M. Fokkema, NIDI, Postbus 11650, 2502 AR Den Haag; e-mail: fokkema@nidi.nl.
- 2 Er is informatie verzameld over het tijdstip waarop men uit elkaar is gegaan. Dit betekent dat dit tijdstip in veel gevallen vóór het tijdstip zal liggen waarop de officiële echtscheiding is uitgesproken.
- 3 Onder de hier onderzochte cohorten kwam ongehuwd samenwonen nog zelden voor. Wanneer de hier gepresenteerde analyses worden herhaald zonder onderscheid te maken tussen ongehuwd samenwonen en trouwen en dus met de kans op ontbinding van de samenleefrelatie als afhankelijke variabele, dan blijven de resultaten vrijwel hetzelfde. Wel blijkt dat ongehuwde samenwoonrelaties onder deze cohorten vrouwen veel instabieler zijn dan huwelijken.
- 4 Er is geëxperimenteerd met diverse indelingen naar onderwijsniveau. Er blijkt geen sprake te zijn van een lineair effect van opleidingsniveau. De hier gehanteerde indeling maakt de optredende cesuur het meest zichtbaar.
- 5 Het is helaas niet mogelijk om de invloed van 'gedwongen' huwelijken, dat zijn huwelijken die tot stand komen omdat de vrouw zwanger is, met de NESTOR-data set te bezien. De exacte datum van de huwelijksluiting en de geboorte van het eerste kind is niet bekend; informatie is slechts aanwezig over het jaar waarop beide gebeurtenissen hebben plaatsgevonden.
- 6 In het databestand is onbekend op welk tijdstip stief- en adoptiekinderen tot het huishouden van de respondent zijn gaan behoren; zij zijn derhalve buiten beschouwing gelaten.

Literatuur

- Akker, P.A.M. van den (1984), *Verzorgingsstaat, sociale zekerheid en primaire relaties*. Een literatuurstudie naar de werking van de Algemene Bijstandswet als materiële randvoorwaarde tot echtscheiding. Tilburg: IVA, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Hogeschool Tilburg.
- Becker, G.S. (1981), *A treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berkel, M. van & Graaf, N.D. de (1995), Economische afhankelijkheid van gehuwde vrouwen in Nederland, 1979-1991. *Mens en Maatschappij*, 70, 138-151.
- Blossfeld, H.P. & Huinink, J. (1991), Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, 97, 143-168.
- Booth, A. & Edwards, J.N. (1985), Age at marriage and marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 67-75.
- Broese van Groenou, M.I., Tilburg, T.G. van, Leeuw, E.D. de & Liefbroer, A.C. (1995), Data collection. In C.P.M. Knipscheer, J. de Jong Gierveld, T.G. van Tilburg & P.A. Dykstra (Eds.), *Living Arrangements and Social Networks of Older Adults* (pp. 185-197). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bumpass, L.L., Martin, T.C. & Sweet, J.A. (1991), The impact of family background and early marital factors on marital disruption. *Journal of Family Issues*, 12, 22-42.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1990), Echtscheidingen 1985-1989. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 6, 37.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1992), Echtscheidingen 1987-1991. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 7, 64.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1998), Huwelijksluitingen, partnerschapsregistraties en huwelijksontbindingen. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 7, 48.
- Cherlin, A. (1979), Work life and marital dissolution. In G. Levinger & O.C. Moles (Eds.), *Divorce and separation: Context, causes, consequences* (pp. 151-166). New York: Basic Books.
- Corpeleijn, A.W.F., Linden, G.J.H., Siermann, C.J.L. & Veenstra, C.J. (1998), De omvang van armoede. In Sociaal en Cultureel Planbureau & Centraal Bureau voor de Statistiek, *Armoedemonitor 1998* (pp.11-32). Den Haag: Elsevier bedrijfsinformatie.
- Diekmann, A. & Klein, T. (1991), Bestimmungsgründe des Ehescheidungsrisikos. Eine empirische Untersuchung mit den Daten des sozio-ökonomischen Panels. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 43, 271-290.
- Dronkers, J. (1997), Zoals de ouden zongen, piepen de jongen. Intergenerationele overdracht van de kans op echtscheiding in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 72, 149-165.
- Dulk, C.J. den, Stadt, H. van de & Vliegen, J.M. (1992), Een nieuwe maatstaf voor stedelijkheid. De omgevingsadressendichtheid. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 7, 14-22.
- Fischer, C.S. (1995), The subcultural theory of urbanism. A twentieth-year assessment. *American Journal of Sociology*, 101, 543-577.
- Fokkema, T. & Solinge, H. van (1998), *Bepaling van aspecten van de arbeidscarrière van de NESTOR-LSN respondenten*. Werknotitie, Den Haag: NIDI.
- Graaf, A. de (1991), De invloed van echtscheiding van de ouders op demografisch gedrag van de vrouw. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 8, 30-38.
- Graaf, A. de (1996), *Kinderen van gescheiden ouders. Een onderzoek naar opleiding en demografisch gedrag*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, Faculteit Sociale Wetenschappen, doctoraalscriptie.
- Greenstein, T.N. (1990), Marital disruption and the employment of married women. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 657-676.

- Heer, W. de (1992), *International survey on non-response*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hooghiemstra, E. (1997), Demografische ontwikkelingen. In M. Niphuis-Nell (Red.), *Sociale atlas van de vrouw*. Deel 4. Veranderingen in de primaire leef sfeer (pp. 17-51). Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag: VUGA.
- Hooghiemstra, B.T.J. & Niphuis-Nell, M. (1993), *Sociale atlas van de vrouw*. Deel 2. Arbeid, inkomen en faciliteiten om werken en de zorg voor kinderen te combineren. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag: VUGA.
- Janssen, J.P.G., Poortman, A., Graaf, P.M. de & Kalmijn, M. (1998), De instabiliteit van huwelijken en samenwonenrelaties in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 73, 4-26.
- Johnson, W.R. & Skinner, J. (1986), Labor supply and marital separation. *American Economic Review*, 76, 455-469.
- Klijzing, E. (1992), 'Weeding' in the Netherlands. First-union disruption among men and women born between 1928 and 1965. *European Sociological Review*, 8, 53-70.
- Knipscheer, C.P.M., Jong Gierveld, J. de, Tilburg, T.G. van & Dykstra, P.A. (Eds.) (1995), *Living Arrangements and Social Networks of Older Adults*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kooy, G.A. & Cramwinckel-Weeda, I. (1975), Forced marriages in the Netherlands. A macrosociological approach to marriages contracted as a consequence of unintended pregnancy. *Journal of Marriage and the Family*, 954-965.
- Latten, J.J. & Cuyvers, P.F. (1994), *Relatie- en gezinsvorming in de jaren negentig*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Lippe, T. van der & Doorne-Huiskes, J. van (1995), Veranderingen in stratificatie tussen mannen en vrouwen? In J. Dronkers & W.C. Ultee (Red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 104-124). Assen: Van Gorcum.
- Manting, D. (1993), Welke vrouwen maken een echtscheiding mee? *Maandstatistiek van de Bevolking*, 2, 18-29.
- Manting, D. (1994a), Meer scheidingen dan echtscheidingen. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 4, 6-8.
- Manting, D. (1994b), *Dynamics in marriage and cohabitation. An inter-temporal, life course analysis of first union formation and dissolution*. Amsterdam: Thesis Publishers, dissertatie.
- Manting, D. & Post, W.J. (1995), De groei in het niet-gehuwd samenwonen. Veranderingen in daarmee samenhangend demografisch gedrag. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 9, 9-16.
- Mayer, P. (1981), *Gezinssociologie. Een inleiding*. Alphen aan den Rijn/Brussel: Samsom.
- McLanahan, S. & Bumpass, L. (1988), Intergenerational consequences of family disruption. *American Journal of Sociology*, 94, 130-152.
- Mott, F.L. & Moore, S.F. (1979), The causes of marital disruption among young American women. An interdisciplinary perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 41, 355-365.
- Peterson, R.R. (1989), *Women, work, and divorce*. Albany: State University of New York Press.
- Pir, S. & Rouwendal, J. (1994), Een economische analyse van echtscheiding in Nederland. *Huishoudstudies*, 4, 3-13.
- Poppel, F. van & Beets, G. (1998), Van de wieg tot het graf. De Nederlandse bevolking in de 20e eeuw. In H. Pott-Buter & K. Tijdens (Red.), *Vrouwen. Leven en werk in de twintigste eeuw* (pp. 13-32). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ruggles, S. (1997), The rise of divorce and separation in the United States, 1880-1990. *Demography*, 34, 455-466.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1994), *Culturele veranderingen in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 1994*, pp. 495-571.
- South, S.J. & Spitze, G. (1986), Determinants of divorce over the marital life course. *American Sociological Review*, 51, 583-590.
- Tas, R.F.J. (1989), Echtscheiding in Nederland 1950-1987. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 6, 31-35.
- Trussell, J., Rodriguez, G. & Vaughan, B. (1992), Union dissolution in Sweden. In J. Trussell, R. Hank-

- inson & J. Tilton (Eds.), *Demographic applications of event history analysis* (pp. 38-60). Oxford: Clarendon Press.
- Tzeng, J.M. & Mare, R.D. (1995), Labor market and socioeconomic effects on marital stability. *Social Science Research*, 24, 329-351.
- Willekens, F.J. (1991), Understanding the interdependence between parallel careers. In J.J. Siegers, J. de Jong-Gierveld & E. van Imhoff (Eds.), *Female labour market behaviour and fertility. A rational-choice approach* (pp. 2-31). Berlin: Springer Verlag.